

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра образотворчого і декоративно-прикладного
мистецтва та реставрації творів мистецтва

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ЗАНЯТТЯ З МИСТЕЦТВА, ЯК ЗАСІБ ОЗНАЙОМЛЕННЯ
УЧНІВ З ДУХОВНИМИ ЗАСАДАМИ ЛЮДСТВА»**

Виконала:
студентка II курсу, ОМх1-М21 групи,
спеціальності 014 Середня освіта
(Образотворче мистецтво)
Роцінська Ірина Олегівна

Керівник: **Урсу Н. О.**, доктор
мистецтвознавства, професор

Рецензент: **Бренюк А. Г.**, кандидат
мистецтвознавства, ст. викладач

Кам'янець-Подільський – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ЗАНЯТТЯ З МИСТЕЦТВА – ОСНОВА ЕСТЕТИЧНОГО ТА ДУХОВНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ.....	7
1.1. Поняття духовного й морального розвитку дитини.....	7
1.2. Мистецтво – засіб духовного становлення особистості.....	14
1.3. Естетичне виховання та всебічний розвиток учнів на уроках мистецтва.....	21
РОЗДІЛ II. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТВОРАМИ МИСТЕЦТВА РІЗНИХ ВИДІВ І ЖАНРІВ – НЕВІД’ЄМНА СКЛАДОВА ДУХОВНОГО НАПОВНЕННЯ УЧНІВ	27
2.1. Тематика духовності та моралі у творчості українських художників ..	27
2.2. Релігійний жанр у творах видатних європейських митців як засіб ознайомлення учнів з духовними засадами людства.....	33
2.3. Іконописне мистецтво – носій високих духовних цінностей, один з засобів морально-естетичного виховання на заняттях у школі.....	44
РОЗДІЛ III. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ДУХОВНИХ І МОРАЛЬНИХ ЗАСАД.....	51
3.1. Методичні основи виховання духовності і моралі в учнів у процесі вивчення творів мистецтва.....	51
3.2. Матеріали педагогічного експерименту	63
3.3. Формуючий і констатуючий етапи дослідження.....	76
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	83

ВСТУП

Актуальність теми дослідження

Важливість духовного і морального розвитку сучасної молоді та дітей важко переоцінити. У наш час це питання також стоїть гостро. Духовність та моральність лежить у основі людських вчинків, наповнення цими високими якостями грає важливу роль в становленні людини як особистості. У дітей розвивають милосердя, доброту, шанобливе ставлення до людей, природи, пам'яток культури, співчуття, відповідальність та інші чесноти.

На жаль, поважний вік людини і життєвий досвід не свідчить також і про її високу моральність. Щоб суттєво зменшити такі випадки, потрібно вчасно і наполегливо займатися духовним вихованням ще з раннього віку. Не дарма прививати ці високі якості намагаються ще у дошкільному віці, адже у цей період свого життя людина добре сприймає інформацію і за рахунок свого ще незначного життєвого досвіду покладається на дорослих, які можуть вчасно спрямувати на вірний шлях та відкрити дитину для подальшого сприймання.

Потрібно не забувати, що моральне виховання людини відбувається впродовж всього її життя. Якщо дитина з різних причин у ранньому дошкільному віці не отримала належного розвитку в цьому напрямку, завжди можна її направити, особливо, якщо дитина ще навчається у школі. Крім звичайних всім виховних годин та бесід, у школі ці якості розвивають на заняттях, зокрема, на заняттях з мистецтва.

Наші реалії підтверджують положення про важливість взаємозв'язку особистості й мистецтва. Особистість знаходить в мистецтві задоволення широкого діапазону важливих для неї потреб. Підтримується певна духовно-емоційна стійкість, адже, мистецтво впливає на особистість, певною мірою удосконалюючи і виховуючи її. Але, насамперед, мистецтво стає для людини її важливим орієнтиром щодо певних культурних та пізнавальних цінностей, сприяє входженню її у світ краси [32, с. 7].

Багато дослідників та педагогів розглядали та досліджували питання духовного розвитку особистості. Серед них був і В. Сухомлинський, який вбачав головний сенс виховання зростаючої особистості у тому, щоб для підростаючого покоління відносини між людьми були потенційними засадами збагачення моральності, духовності та естетичної досконалості.

Проблему виховання особистості за допомогою мистецтва було досліджено відомим мистецтвознавцем та естетиком – Г. Рідом. Він, у середині минулого століття розробив оригінальну педагогічну концепцію «Виховання через мистецтво» та очолив «Міжнародне товариство виховання через мистецтво» [2].

Актуальність теми дослідження полягає у тому, не зважаючи на праці багатьох дослідників, які вивчали дане питання, воно все ще є недостатньо опрацьованим, а також у тому, що використання духовно-естетичного впливу образотворчого мистецтва у процесі формування особистості, що розвивається, є одним з найефективніших, бо саме мистецтво, зважаючи на його універсальність, розвиває емоційно-чуттєву сферу, інтенсифікує сенсорний й візуальний досвід людини, поглиблює її знання, формує естетичну та загальну культуру, духовність, моральність.

Метою роботи є розгляд та дослідження процесу впровадження учнів у світ образотворчого мистецтва, яке допомагає знайомити з духовними засадами людства та формує загальну й естетичну культуру особистості, моральні цінності тощо. Також важливим компонентом є представлення методики проведення таких занять.

Завдання:

1. Розглянути поняття духовного й морального розвитку дитини.
2. Проаналізувати мистецтво як засіб духовного становлення особистості.
3. Висвітлити питання про естетичне виховання та всебічний розвиток учнів на уроках мистецтва.
4. Прослідкувати тематику духовності та моралі у творчості українських художників.

5. Розглянути релігійний жанр у творчості європейських художників як засіб ознайомлення учнів з духовними засадами людства.
6. Висвітлити питання про іконопис як один з засобів морально-естетичного виховання на заняттях у школі.
7. Розробити матеріали педагогічного експерименту та представити формуючий і констатуючий етапи дослідження.
8. Проаналізувати методичні основи виховання духовності і моралі в учнів у процесі вивчення творів мистецтва та результати проведеного педагогічного експерименту.

Об'єкт: заняття з образотворчого мистецтва у школі.

Предмет: методичні основи ознайомлення учнів з духовними засадами людства крізь призму вивчення видатних творів мистецтва.

Гіпотеза – глибинне вивчення творів мистецтва, зокрема, з тематики моралі та духовності, приводить до духовного збагачення учнів, що є невід'ємною складовою занять з образотворчого мистецтва.

Методи дослідження: Основними методами у роботі є аналіз, систематизація та узагальнення матеріалу, що досліджувався. Також використано метод індукції, дедукції, порівняння та експерименту. Для виконання завдань використані загальнонаукові та спеціальні методи наукових досліджень. До загальнонаукових методів належать: фактологічний, представлений виявленням і вивченням візуального матеріалу (зображеннями художніх робіт та їх репродукціями); аналітичний, представлений аналізом літературних джерел; метод порівняльного аналізу. До спеціальних методів належать статистичний метод та метод роботи з першоджерелами.

Наукова новизна. У ході дослідження був зібраний й уведений до наукового вжитку об'єктний іконографічний матеріал, що відображає значний діапазон картин естетичного, духовного і морального спрямування, необхідний для досягнення мети.

Практичне значення дослідження: магістерська робота може бути використана для написання рефератів та наукових робіт студентами вищих навчальних закладів. Зібрані матеріали дослідження можуть бути корисними для вчителів образотворчого мистецтва загальноосвітніх й спеціалізованих шкіл, ліцеїв тощо.

Апробація результатів дослідження відбулася під час проходження педагогічної практики на базі Кам'янець-Подільської ЗОШ І-ІІІ ступенів № 2 імені Т. Г. Шевченка.

Також апробація відбулася на наукових конференціях студентів і магістрантів мистецьких спеціальностей, проведених за результатами наукової роботи 2021-22 років: І. О. Роцінська, «Мистецтво – засіб духовного становлення особистості», збірник наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, 2022 рік, с. 82-83; Роцінська Ірина, «Духовний розвиток школярів засобами мистецтва», Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2022 рік.

Структура роботи: вступ, основна частина (три розділи), висновки, список використаних джерел та додатки. Загальний обсяг сторінок 90, з них основного тексту 80; літературних джерел – 82 позиції.

ВИСНОВКИ

В результаті дослідження можна зробити висновки, що духовний розвиток особистості кожного учня є актуальною проблемою сучасної школи та суспільства. Школа грає в цьому процесі дуже важливу роль, через комплекс, який складається з навчання, виховання та розвитку. Здобувачі проводять багато часу у школі і за допомогою різних занять, виховних та інших заходів вчителі можуть формувати духовний світ своїх учнів. Для цього намагаються створити повноцінні і комфортні умови.

Духовні цінності лежать в основі світогляду людини. Мистецтво є одним з найпотужніших засобів у процесі духовного виховання та розвитку людини. Твори образотворчого мистецтва використовують цілий арсенал своїх не схожих на інші засобів. Під впливом мистецьких творів у людини формується суспільно-естетичний ідеал, яких знаходить своє вираження через різні художні образи, які допомагають перетворити на особистий досвід особистості моральні норми, естетичні цінності суспільства та різні соціальні ідеї.

Взаємозв'язок людини з мистецтвом є дуже важливим. Люди у мистецтві знаходять задоволення цілого діапазону важливих для себе потреб. Мистецтво не просто впливає на особистість, воно містить в собі силу, яка здатна виховувати та удосконалювати її. Але першочергово воно стає важливим орієнтиром щодо певних культурно-пізнавальних цінностей, сприяє входженню у світ краси та естетики. Твори образотворчого мистецтва несуть у собі закладений митцями особливий заряд духовності. Духовність в свою чергу дає можливість відчувати та глибше розуміти красу навколишнього світу, а це в свою чергу може дати сили для його вдосконалення. Бачення прекрасного також нерозривно пов'язано з естетичним вихованням, яке також є завданням мистецтва, зокрема, образотворчого в його різних проявах.

Для того, щоб розкрити проблеми духовності педагоги звертаються до різних творів мистецтва. Для загальноосвітніх шкіл України важливо

подавати тематику духовності та моралі га прикладі українських художників. Висвітлення цього було одним із завдань дослідження. Учні мають усвідомлювати, що наша культура бере початок ще з прадавніх часів і вона мала змогу формуватися впродовж багатьох століть. За рахунок цього культура відбиваючи ментальність та духовний світ народу вирізняється значним морально-естетичним потенціалом. Українське мистецтво передає моральний та емоційно-ціннісний досвід багатьох поколінь, а також змогло успадкувати культурні надбання різних народів, які мали змогу існувати на території сучасної України.

У продовж століть у творчості як відомих, так і невідомих художників проглядаються теми моралі та духовності. Особливе місце займає таке явище як народна ікона. В таких іконах віддзеркалено фольклор та менталітет народу. Висвітлюючи творчість відомих художників здобувачі не лише збагачуються духовно, а й бачать всю красу та багатство українського мистецтва.

Не можливо говорити про розвиток духовності без включення такої великої сторінки як мистецтво країн Європи. Зокрема, варто звернутися до творів мистецтва з релігійними сюжетами, тематикою моральності. Сюжети з Старого та Нового заповіту знайшли відображення як в невідомих широкому колу художників так і в геніїв, зокрема титанів епохи Відродження. Їхні твори вражають, викликають бурю емоцій є еталоном високих духовних цінностей. Це і Мадонни Рафаеля, і «П'єта» Мікеланджело, і «Таємна вечеря» Леонардо да Вінчі та багато інших митців та їхніх творів мистецтва.

Особливий вплив на особистість мають твори іконопису. Цей вид живопису є релігійним як за темами, сюжетами, так і за своїм призначенням. Ці зображення допомагають у молитві і одночасно мають високу мистецьку цінність. Ікона має нагадувати ті образи, які спалахують у свідомості того, хто молиться. Іконописці змогли виконати складне завдання – передати живописними, матеріальними засобами щось духовне, безтілесне, нематеріальне. Релігійно-культурологічні традиції є міцною основою для

духовно-морального розвитку здобувачів. Цей процес передбачає не лише придбання учнями знань про ці високі цінності, а й прийняття їх на емоційно-чуттєвому рівні.

Важливим етапом роботи над дослідженням є аналіз методологічної основи виховання духовності та моралі в учнів у процесі вивчення творів мистецтва, що було зроблено. Можна побачити, що у процесі виховання використовуються різні методи, які можуть бути використані не лише на інших предметах, а й на образотворчому мистецтві.

Було проведено педагогічний експеримент та представлено його результати. Дослідно-експериментальна робота була поділена на три етапи – констатуючий початковий експеримент, формуючий та констатуючий кінцевий експеримент. Щоб проаналізувати ефективність занять з мистецтва, як засобу ознайомлення учнів з духовними засадами людства було розроблено матеріали педагогічного експерименту, які включали в себе комплекс з п'яти уроків, які містили в собі і теоретичні і практичні. Результати експерименту говорять про ефективність проведених занять і про те, що нехтування уроками образотворчого мистецтва є неприйнятним тому, що мистецтво займає особливе місце в розвитку духовності, естетичного бачення світу та високих моральних якостей особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архітектура християнських храмів. URL: <https://waking-up.org/religii-svitu/arhitektura-hristiyanskih-hramiv/?Lang=uk> (дата звернення 12. 11. 2022).
2. Биография и картины Тинторетто (Якопо Робусти). URL: https://muzei-mira.com/biografia_hudojnikov/817-biografiya-yakopo-tintoretto.html (дата звернення 23. 08. 2022).
3. Божественный Микеланджело. Фреска Сикстинской капеллы «Страшный суд». URL: <http://2queens.ru/Articles/Dom-Hudozhnikov-Klassika/Bozhestvennyj-Mikelandzhelo-Freska-Sikstinskoj-kapelly-Strashnyj-sud.aspx?ID=1669> (дата звернення 16. 08. 2022).
4. Відомий український художник-модерніст Федір Кричевський. URL: <http://slovopys.kubg.edu.ua/vidomyi-ukrainskyi-khudozhnyk-modernist-fedir-krychevskyi/> (дата звернення 11. 08. 2022).
5. Воздвижение креста, Питер Пауль Рубенс – описание картины. URL: https://muzei-mira.com/kartini_gollandia/1861-vozdvizhenie-kresta-piter-paul-rubens-opisanie-kartiny.html (дата звернення 24. 08. 2022).
6. Волосюк М. Історія розвитку іконопису на теренах Київської Русі. URL: <https://int-konf.org/ru/2013/prostir-i-chas-suchasnoji-nauki-22-24-04-2013-r/215-volosyuk-m-istoriya-rozvitku-ikonopisu-na-terenakh-kijivskoj-rusi> (дата звернення 12. 11. 2022).
7. Воспитание духовности старшеклассников средствами древнерусской иконописи. URL: <https://www.dissercat.com/content/vospitanie-dukhovnosti-starsheklassnikov-sredstvami-drevnerusskoi-ikonopisi> (дата звернення 19. 08. 2022).
8. Генрих Ипполитович Семирадский – биография и картины. URL: https://muzei-mira.com/biografia_hudojnikov/2727-genrih-ippolitovich-semiradskij-biografija-i-kartiny.html (дата звернення 20. 08. 2022).
9. Генрих Ипполитович Семирадский. <https://artchive.ru/henryksiemiradzki/biography>

10. Генріх Семирадський – титан живопису з України. URL: <https://uain.press/blogs/genrih-semyradskyj-tytan-zhyvopysu-z-ukrayiny-1099186> (дата звернення 10. 11. 2022).
11. Духовність і моральність людини в контексті міждисциплінарного підходу URL: <https://ird.npu.edu.ua/files/chvorsyk.pdf> (дата звернення 17. 01. 2022).
12. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. URL: <https://oaji.net/articles/2020/690-1607525722.pdf> (дата звернення: 03. 02. 2022).
13. Духовність та духовний розвиток особистості URL: <http://ua.textreferat.com/referat-13552-2.html> (дата звернення: 03. 02. 2022).
14. Духовно-моральне виховання особистості : теорія та практика : науково-методичний посібник /за заг. Ред. Канд. Пед. Наук, доцента Л. М. Михайлової. Харків : «Друкарня Мадрид», 2019. 250 с.
15. Духовно-моральні цінності як гармонійна основа процесу формування світогляду школяра URL: <http://ap.uu.edu.ua/article/192> (дата звернення: 03. 02. 2022).
16. Духовно-моральні цінності як гармонійна основа процесу формування світогляду школяра URL: <http://ap.uu.edu.ua/article/192> (дата звернення: 28. 01. 2022).
17. Духовно-нравственное воспитание старшеклассников на основе иконографии «Троицы». URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/duhovno-nravstvennoe-vospitanie-starsheklassnikov-na-osnove-ikonografii-troitsy> (дата звернення: 18.05.2022).
18. Духовность иконописи: программа и методические рекомендации. URL: https://pedlib.ru/Books/3/0253/3_0253-1.shtml#book_page_top (дата звернення: 18. 05. 2022).
19. Духовность: один из взглядов на реальность. URL: <https://www.oum.ru/yoga/samorazvitiye-i-samosovershenstvovanie/dukhovnost-odin-iz-vzglyadov-na-realnost/> (дата звернення: 28. 01. 2022).

20. Естетичне виховання школярів на уроках образотворчого мистецтва у 5-6 класах. URL: https://otherreferats.allbest.ru/pedagogics/00136715_0.html (дата звернення: 13. 03. 2022).
21. Живопись Эль Греко. Испанское искусство 17 века. URL: https://smallbay.ru/article/art_spain_el_gresco.html (дата звернення: 15. 08. 2022).
22. Изобразительное искусство и духовное развитие личности. URL: <https://mysl.kazgazeta.kz/news/3221> (дата звернення: 10. 03. 2022).
23. Изобразительное искусство как средство эстетического воспитания младших школьников. URL: <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?Id=38622> (дата звернення: 14. 03. 2022).
24. Иконопись в Византии. URL: <https://history.rin.ru/cgi-bin/history.pl?Num=2138> (дата звернення: 09. 10. 2022).
25. Иконопись в Византии. URL: https://studbooks.net/1174777/kulturologiya/ikonopis_vizantii (дата звернення: 10. 10. 2022).
26. Иконопись. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/48043> (дата звернення: 11. 10. 2022).
27. Иконопись. Увидеть невидимое. URL: https://artchive.ru/encyclopedia/3449~Icon_painting (дата звернення: 11. 05. 2022).
28. История одного шедевра: «Пьета» – единственная работа, которую Микеланджело подписал, а через время раскввался в совершенном. URL: <https://www.radiovan.fm/station/article/33414> (дата звернення: 11. 08. 2022).
29. Иконопис. URL: <https://pidru4niki.com/10830622/kulturologiya/ikonopis> (дата звернення: 11. 08. 2022).
30. Історія іконопису. URL: <https://lihtaryk.com.ua/istoriya-ikonopisu/> (дата звернення: 11. 11. 2022).
31. Історія іконопису. URL: <https://travel-in-time.org/uk/istoriya-vinahodiv/istoriya-ikonopisu/> (дата звернення: 11. 11. 2022).
32. Коновець С. В. Естетичні та етичні засади оптимізації професійної діяльності викладачів образотворчого мистецтва вищих навчальних закладів. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 148 с.

33. Методи виховання. URL: <https://fku.kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/uk/PDF/lkpedagog2.pdf> (дата звернення: 27. 10. 2022).
34. Методи виховання: поняття, характеристика, основні завдання. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/pedagog/13841/> (дата звернення: 26. 10. 2022).
35. Методичні рекомендації. URL: <https://naurok.com.ua/metodichni-rekomendaci-97569.html> (дата звернення: 27. 10. 2022).
36. Микеланджело Буонарроти. URL: <https://artchive.ru/michelangelo> (дата звернення: 23. 08. 2022).
37. Микеланджело. URL: <http://www.michelangelo.ru/txt/9sikstina.shtml> (дата звернення: 23. 08. 2022).
38. Мистецтво як засіб духовного становлення особистості. URL: http://www.rusnauka.com/15_DNI_2008/Pedagogica/32529.doc.htm (дата звернення: 14. 02. 2022).
39. Мистецтво як засіб творення особистості. URL: https://pidru4niki.com/15941024/kulturologiya/mistetstvo_zasib_tvorennya_osobistosti (дата звернення: 15. 02. 2022).
40. Моральне виховання. URL: https://pidru4niki.com/14821111/pedagogika/moralne_vihovannya (дата звернення: 04. 11. 2022).
41. Моральне виховання учнів на уроках образотворчого мистецтва в початковій школі. URL: <https://www.docsity.com/ru/moralne-vihovannya-uchniv-na-urokah-obrazotvorchogo-mistetva-v-pochatkoviy-shkoli/1525816/> (дата звернення: 05. 11. 2022).
42. Моральність – це що таке? Проблеми моральності в сучасному світі. URL: <https://ukrpublic.com/aktualne/moralnist-tse-shcho-take-problemi-moralnosti-v-suchasnomu-sviti.html> (дата звернення: 06. 11. 2022).
43. Основи психології і педагогіки – Степанов О. М. 2006. URL: https://subject.com.ua/psychology/psyho_pedagog/111.html (дата звернення: 07. 04. 2022).

44. Питер Пауль Рубенс – биографія и картини. URL: https://muzei-mira.com/biografia_hudojnikov/877-piter-paul-rubens-biografiya-i-kartiny.html (дата звернення: 19. 08. 2022).
45. Пірен М., Ребкало В. Духовність особистості – основна цінність демократичного суспільства. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2011. Вип. 2. С. 228-236.
46. Портрет фаюмський в історії мистецтва. URL: <https://publish.com.ua/nashi-dni/portret-fayumskij-v-istoriji-mistetstva.html> (дата звернення: 03. 05. 2022).
47. Портрет: Анатоль Петрицький. Про ритми майбутнього та привиди минулого. URL: <https://supportyourart.com/stories/petrytskij/> (дата звернення: 12. 07. 2022).
48. Пьета Микеланджело – история создания и разрушения шедевра. URL: <https://www.gessostar.ru/peta-mikelandzhelo/> (дата звернення: 17. 08. 2022).
49. Пьета Микеланджело. URL: <https://planetofhotels.com/guide/ru/italiya/rim/peta-mikelandzhelo> (дата звернення: 21. 08. 2022).
50. Рафаель Санті творчість. URL: <https://dovidka.biz.ua/rafael-santi-tvorchist/> (дата звернення: 23. 08. 2022).
51. Религиозная живопись. URL: <https://artrecept.com/zhivopis/zhanry/religioznyj> (дата звернення: 16. 08. 2022).
52. Религиозный жанр – глубоко духовное и искреннее искусство. URL: <https://veryimportantlot.com/ru/news/blog/religioznyj-zhanr> (дата звернення: 16. 08. 2022).
53. Рембрандт – Христос в шторм на Галилейском море. URL: <https://viarcanvas.com/pl/gallery/reproduction/reproduction-top-40/item/737> (дата звернення: 20. 08. 2022).
54. Розвиток іконопису в Україні. URL: <http://referat-ok.com.ua/work/rozvitok-ikonopisu-v-ukraini/> (дата звернення: 07. 11. 2022).
55. Розквіт живопису. Рафаель Санті. URL: <https://sites.google.com/site/wwwlisovykhcom/rozkvit-zivopisu-rafael-santi> (дата звернення: 09. 11. 2022).

56. Роспись на потолке Сикстинской капеллы. URL: <https://artinheart-pro.livejournal.com/279969.html> (дата звернення: 05. 08. 2022).
57. Роцінська І. Духовний розвиток школярів засобами мистецтва. II міжнародна он-лайн науково-практична конференція «Парадигми мистецької та технологічної освіти: сучасні виклики і проблеми вирішення», м. Харків, 14-15 жовт. 2022 р.
58. Роцінська І. О. Мистецтво – засіб духовного становлення особистості. Збірник наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. 2022. Випуск 16. С. 82-83.
59. Русская икона как способ выражения духовного мира. URL: <http://palomnic.org/art/icon/churilova/> (дата звернення: 23. 07. 2022).
60. РУССКАЯ ИКОНА. URL: <https://art.1sept.ru/article.php?ID=200900506> (дата звернення: 24. 07. 2022).
61. Соловйова Ю. О., Мкртчян О. А. Українське мистецтво в історичному вимірі. Навчальнометодичний посібник. Харків : Точка, 2017. 89 с.
62. Сотворение Адама, Микеланджело Буонарроти, 1511. URL: https://muzei-mira.com/kartini_italia/1668-sotvorenie-adama-mikelandzhelo-buonarroti-1511.html (дата звернення: 26. 08. 2022).
63. Сотворение мира Айвазовский. URL: <http://ayvazovskiy.su/сотворение-мира/> (дата звернення: 26. 08. 2022).
64. Сочинение по картине Сошествие Святого Духа – Эль Греко. URL: <https://kartiny.rus-lit.com/greko-el/soshestvie-svyatogo-duxa-el-greko/> (дата звернення: 27. 08. 2022).
65. Страдания Христа в творчестве Жоржа Руо. URL: <https://teos.fm/show/vitrazh/stradaniya-hrista-v-tvorchestve-zhorzha-ruo> (дата звернення: 27. 08. 2022).
66. «Тайная вечеря» да Винчи. URL: <https://diletant.media/articles/37090148/> (дата звернення: 23. 08. 2022).
67. Технология написания иконы. URL: <https://www.st-alipy.ru/technology/> (дата звернення: 08. 11. 2022).

68. Тиціан. URL: <https://24smi.org/celebrity/16146-titsian.html> (дата звернення: 08. 08. 2022).
69. Увенчание терновым венцом, Тиціан Вечеллио. URL: https://muzei-mira.com/kartini_italia/332-uvenchanie-ternovym-vencom-tician-vechellio.html (дата звернення: 09. 08. 2022).
70. Українська ікона 21-го століття: середньовічна традиція і авангард. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26773817.html> (дата звернення: 04. 06. 2022).
71. Український живопис кінця 19 – 20 століття. URL: http://arshistorian.blogspot.com/2020/05/19-20_3.html (дата звернення: 20. 07. 2022).
72. Український іконопис другої половини XX – початку XXI ст. (формування мистецької школи). URL: <https://visnyk.lnam.edu.ua/visnyk/2020/43/igor-kovalchuk-40-46> (дата звернення: 02. 07. 2022).
73. Усмішка святих: що таке українська народна ікона. URL: <https://nationalcorps.org/usmishka-svyatih-shho-take-ukrainska-narodna-ikona/> (дата звернення: 08. 06. 2022).
74. Успение Пресвятой Девы Марии (картина Рубенса). URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1407771> (дата звернення: 10. 08. 2022).
75. Федір Кричевський – шлях митця. URL: <https://tsdazu.archives.gov.ua/archives/9230> (дата звернення: 20. 07. 2022).
76. Фреска Тайная вечеря Леонардо Да Винчи. URL: <https://planetofhotels.com/guide/ru/italiya/milan/freska-taynaya-vecherya-leonardo-da-vinchi> (дата звернення: 15. 08. 2022).
77. Хождение по водам. URL: https://artchive.ru/ivanaivazovsky/works/14174~Khozhdenie_po_vodam (дата звернення: 15. 08. 2022).
78. «Христос на кресте», Франсиско де Сурбаран – описание картины. URL: https://muzei-mira.com/kartini_ispanskih_hudojnikov/2213-hristos-na-kreste-fransisko-de-surbaran-opisanie-kartiny.html (дата звернення: 16. 08. 2022).

79. Художня творчість і мистецтво як засоби духовного розвитку особистості. URL: https://studopedia.net/1_2145_hudozhnya-tvorchist-i-mistetstvo-yak-zasobi-duhovnogo-rozvitku-osobistosti.html (дата звернення: 14. 10. 2022).

80. Что такое духовность. URL: <http://www.xarakter.net/virtues/universal/spirituality/desc.php> (дата звернення: 24. 01. 2022).

81. Эль Греко (Доменико Теотокопули). URL: <https://artchive.ru/elgreco> (дата звернення: 30. 08. 2022).

82. Эстетическое воспитание школьников на уроках искусства. URL: <https://gigabaza.ru/doc/186305.html> (дата звернення: 30. 03. 2022).